

**YUQORI SINIF O'QUVCHILARIDA KASBIY KOMPONENTLARINING
SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOIIY-PSIXLOGIK XUSISIYATLAR**

Arizikulov Dilshod Nematovich

*O'zbekiston Milliy Universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti Psixologiya kafedrası
Professori v.b.psixologiya fanlari doktori (DSc)*

Madreymova Gulmira Xojabay qizi

Ijtimoiy fanlar fakulteti Psixologiya yo'nalishi 1-kurs magistratura talabasi

Annotatsiya: Mazkur tezis yuqori sinf o'quvchilarida kasbiy komponentlarning shakllanish jarayonini ijtimoiy-psixologik yondashuv asosida tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda o'smirlik davrida kasb tanlashga ta'sir etuvchi asosiy psixologik omillar — shaxsiy qiziqishlar, ichki va tashqi motivatsiya, o'zini anglash darajasi hamda ijtimoiy muhitning roli kompleks tarzda yoritib beriladi. Kasbiy yo'nalishning shakllanishi shaxs rivojlanishidagi muhim bosqichlardan biri sifatida qaralib, ushbu jarayonning muvaffaqiyatli kechishi o'quvchining psixologik tayyorgarligi va ijtimoiy tajribasi bilan bevosita bog'liqligi asoslab beriladi. Tezisdan oilaviy muhit, maktab ta'limi, pedagoglar va tengdoshlar guruhi kabi ijtimoiy omillarning yuqori sinf o'quvchilarining kasbiy qarorlariga ko'rsatadigan ta'siri ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, ota-onaning kasb tanlashdagi pozitsiyasi, ijtimoiy kutishlar va jamiyatda mavjud kasbiy stereotiplarning o'quvchi shaxsida ichki ziddiyat yoki, aksincha, kasbiy aniqlikni shakllantirishdagi o'rni ko'rsatib beriladi. Ushbu jihatlar kasbiy komponentlarning barqaror rivojlanishiga ta'sir etuvchi muhim ijtimoiy-psixologik shartlar sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: kasbiy yo'nalish, kasbiy komponent, motivatsiya, o'smirlik davri, ijtimoiy muhit, kasb tanlash

Zamonaviy jamiyat sharoitida yoshlarning ongli kasb tanlashi shaxsiy rivojlanish bilan bir qatorda ijtimoiy barqarorlik uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, yuqori sinf o'quvchilari hayotida kasbiy yo'nalishning shakllanishi kelajak faoliyatining psixologik poydevorini belgilab beradi. Ushbu jarayon tasodifiy emas, balki bir qator ijtimoiy va psixologik omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi.

Davlat miqyosida yoshlarga e'tiborning kuchayishi kasbiy yo'naltirish masalasining dolzarbligini yanada oshirdi. Xususan, Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan ta'lim va bandlikka oid islohotlarda yoshlarning kasb-hunar egallashi, mehnat bozoriga moslashuvi muhim vazifa sifatida belgilangan [1]. Bu holat o'quvchilarda kelajak kasbiga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Ijtimoiy muhit yuqori sinf o'quvchilarining kasbiy qarorlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Avvalo, oilaviy muhit o'quvchida kasbga bo'lgan dastlabki tasavvurlarni shakllantiradi. Ota-onaning kasbiy faoliyati, ularning mehnatga bo'lgan munosabati va farzanddan kutgan umidlari o'quvchining kasbiy orientatsiyasiga ta'sir etuvchi muhim omillardandir. Biroq ota-

onaning o'ta nazoratchi yoki majburiy yondashuvi o'quvchining mustaqil tanlov qilish imkoniyatini cheklab, ichki qarama-qarshiliklarga olib kelishi mumkin.

Psixologik adabiyotlarda "kasbiy komponent" tushunchasi shaxsning kasbga oid bilimlari, qiziqishlari, motivlari, qadriyatlari hamda kasbiy o'zini anglash darajasini o'z ichiga olgan murakkab tuzilma sifatida talqin etiladi. Yuqori sinf o'quvchilarida ushbu komponentlar endigina shakllanayotgan bo'lib, ular ko'pincha tashqi ta'sirlarga sezgir bo'ladi. E.A. Klimov ta'kidlaganidek, kasb tanlash jarayoni shaxsning individual imkoniyatlari va ijtimoiy tajribasi o'rtasidagi muvozanatga asoslanadi [2, 46–48-b.].

Ijtimoiy-psixologik omillar ichida oilaning o'rni alohida ahamiyatga ega. Ota-onaning kasbga bo'lgan munosabati, ularning kutishlari va maslahatlari o'quvchining kasbiy qarorlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Biroq, bu ta'sir har doim ham ijobiy bo'lavermaydi. Agar o'quvchining shaxsiy qiziqishlari e'tibordan chetda qolsa, tanlangan kasb bilan ichki nomuvofiqlik yuzaga kelishi mumkin. Bu esa kelgusida kasbiy qoniqmaslik va psixologik zo'riqishga olib keladi [3, 114–118-b.]. Kasbiy komponentlarning shakllanishida motivatsiya markaziy o'rin tutadi. Yuqori sinf o'quvchilarida ko'pincha tashqi motivlar — nufuz, moddiy ta'minot, jamiyatdagi mavqe ustunlik qiladi. Shu bilan birga, ichki motivatsiya, ya'ni qiziqish va moyillik asosida tanlangan kasb shaxsning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. R.S. Nemovning tadqiqotlarida ichki motivatsiya kuchli bo'lgan shaxslarda kasbiy moslashuv jarayoni ancha samarali kechishi qayd etiladi [4, 112–116-b.].

Shuningdek, o'smirlik davrida shakllanadigan "Men-konsepsiyasi" ham kasbiy o'zini anglashga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'z imkoniyatlarini real baholay olgan, mustaqil fikrlashga ega o'quvchi kasb tanlashda ongli va asoslangan qaror qabul qiladi. A.G. Asmolov fikricha, shaxsning ijtimoiy tajribasi va refleksiya darajasi uning kasbiy yo'nalishini belgilovchi muhim psixologik omillardan biridir [5, 79–83-b.].

Xulosa qilib aytganda, yuqori sinf o'quvchilarida kasbiy komponentlarning shakllanishi ko'p qirrali ijtimoiy-psixologik jarayon bo'lib, u motivatsiya, ijtimoiy muhit, shaxsiy qiziqish va o'zini anglash darajasining o'zaro uyg'unligiga asoslanadi. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, ijtimoiy-psixologik omillar — oila, maktab muhiti, tengdoshlar guruhi va jamiyatda mavjud kasbiy stereotiplar yuqori sinf o'quvchilarining kasb tanlash jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, ota-onaning kutishlari va maslahatlari o'quvchining kasbiy qarorlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Biroq ushbu ta'sir o'quvchining individual qiziqishlari va qobiliyatlari bilan mos kelmagan holatlarda ichki ziddiyatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Bu esa kelgusida kasbiy qoniqmaslik va psixologik zo'riqishga olib kelish ehtimolini oshiradi.

Shuningdek, motivatsiya kasbiy komponentlarning shakllanishida yetakchi psixologik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Ichki motivatsiyaga tayangan holda tanlangan kasb shaxsning kasbiy barqarorligi, o'z ustida ishlashga intilishi va kasbiy moslashuv jarayonining muvaffaqiyatli kechishini ta'minlaydi. Aksincha, faqat tashqi omillarga asoslangan kasb tanlash qisqa muddatli bo'lib, o'quvchining kelajak faoliyatida qiyinchiliklar yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. "Yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish va bandligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida".
2. Klimov E.A. Kasb tanlash psixologiyasi. – Moskva: Akademiya, 2004. – 46–48-betlar.
3. Super D.E. Career Development Theory. – New York: Harper & Row, 1990. – 114–118-betlar.
4. Nemov R.S. Psixologiya. Shaxs psixologiyasi. – Moskva: Vados, 2003. – 112–116-betlar.
5. Asmolov A.G. Shaxs psixologiyasi. – Moskva: MGU, 2002. – 79–83-betlar.